

Artiom Czernyszew

Historia nieznaną – cmentarze polskie na Uralu i Syberii

Niewielka książka (6, 625 arkuszy wydawniczych) autorstwa Sergiusza Leończyka¹, poświęcona została dotąd prawie niezbadanemu tematowi – historii powstania polskich cmentarzy na terenie Uralu i Syberii. Jest to rezultat pracy badawczej podjętej przez autora w latach 2005–2011 na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. W ramach badań odwiedził on i opisał wybrane nekropolie na ogromnym terenie Uralu i Syberii.

¹ Sergiusz Leończyk – pracownik naukowy Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Jest autorem 4 książek i ponad 100 artykułów naukowych. Pracę doktorską nt. *Polacy w południowej części guberni jenijskiej od XIX do początku XX wieku* (promotor prof. Antoni Giza) obronił w 2004 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego. W latach 1999–2007 pracownik naukowy w instytucjach naukowo-badawczych i muzealnych na terenie Rosji, organizator konferencji międzynarodowych w Krasnojarsku i Omsku. W latach 2007–2012 wiceprezes Federalnej Polskiej Narodowo-Kulturalnej Autonomii „Kongres Polaków w Rosji”. W latach 2008–2010 stypendysta Rządu RP (staż habilitacyjny pod kierunkiem prof. Wiesława Cabana na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach). W 2011 r. stypendysta Kasy im. Józefa Mianowskiego Fundacji Popierania Nauki. Redaktor ogólnorosyjskiego kwartalnika polonijnego „Rodacy”. Członek Polskiego Stowarzyszenia autorów, dziennikarzy i tłumaczy w Europie A.P.A.J.T.E. Decyzją Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach 19 kwietnia 2018 r. przyznano mu kolejny stopień naukowy – doktora habilitowanego nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, na podstawie ogólnego dorobku naukowego i przedstawionej rozprawy habilitacyjnej *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*.

Książka jest dobrze zilustrowana. Na okładce umieszczono współczesne zdjęcie grobu oficera 5. Dywizji Strzelców Polskich Jana Dubaja (zdjęcie autora). Zmarł on w więzieniu 6 czerwca 1920 roku przeżywszy 26 lat. Grób ten zachował się na cmentarzu Troickim w Krasnojarsku, dziś milionowym mieście nad Jenisejem na Syberii.

Książka zawiera również fotografie innych grobów np. na wiejskim cmentarzu w Małej Minusie m.in. Polek deportowanych w latach II wojny światowej, pomnika Polskim Matkom i Dzieciom na starym cmentarzu w Minusińsku oraz krzyża na cmentarzu we wsi Mińsk-Dworiańskoje (zdjęcie autora).

Publikacja składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich zawiera zarys problemu polskich zesłań w głąb Rosji oraz pokazuje dlaczego Polacy znaleźli się na Syberii. Pierwsze polskie cmentarze zostały założone z inicjatywy Kościoła katolickiego, który od początku XIX wieku prowadził swoją działalność w dużych centrach Syberii – w Irkucku i w Tomsku. Wspomniane nekropolie to katolickie cmentarze, gdzie oprócz Polaków mogli być pochowani Niemcy, Litwini oraz przedstawiciele innych narodowości, jednakże średnia liczba polskich grobów na takich cmentarzach wynosiła około 90%. W tych miastach, w których nie było odrębnych katolickich cmentarzy na miejskim cmentarzu była wyznaczona oddzielna strefa dla pochówku katolików. W czasach Imperium Rosyjskiego władze nie utrudniały pochówków ludzi innej narodowości i wyznania na osobnym cmentarzu, jednak w czasach radzieckich doszło do trwałego zniszczenia cmentarzy, tym bardziej jeśli znajdowały się one w granicach miasta. Dla bardziej godnych pochówków, zdaniem władzy radzieckiej, można było zrobić wyjątek. Mogiły przenoszono na teren placów i alei miast. W taki sposób postąpiono przede wszystkim z grobami rewolucjonistów i dekabrystów. Zniszczenie katolickich nekropoli odbywało się równocześnie z zamykaniem kościołów i innych miejsc kultu. Bezpowrotnie zniszczono katolickie nekropolie w Tomsku, Irkucku i Jekaterynburgu.

W latach 1990–2000, wraz z odrodzeniem parafii rzymskokatolickich i stowarzyszeń polonijnych na Syberii i Uralu, działacze społeczni rozpoczęli proces odradzania pamięci o zapomnianych nekropoliach, m.in. w Tomsku. Wykorzystując księgi metrykalne zespół tomskich badaczy zrekonstruował listę grobów nieistniejącego tomskiego cmentarza katolickiego. W rezultacie w 2001 roku w Tomsku ukazało się opracowanie pod redakcją znanego miejscowego historyka pochodzenia polskiego Wasyla Chaniewiczza, poświę-

cone katolickiej nekropolii miasta Tomsk. Główna część tego opracowania przedstawia dane ponad 5 000 osób pochowanych na katolickim cmentarzu w latach 1841–1919. Wśród nich znaleźli się ludzie różnych narodowości, różnego wieku i statusu – od zwykłych aresztantów, zesłańców, do generałów – wszyscy ci, którzy pozostawili jakikolwiek ślad w dziejach Tomska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Większość z nich stanowią Polacy, powiązani z miastem od samego początku jego założenia w 1604 roku.

Kolejne rozdziały książki – drugi i trzeci – opisują przykłady nekropolii miejskich na Uralu i Syberii, a także w Kraju Krasnojarskim i Republice Chakasji. W miastach zachowały się katolickie (polskie) części na cmentarzach prawosławnych. Największe „polskie części” znajdują się na cmentarzach w Permie (cmentarz Jegoszyckiński) i w Krasnojarsku (cmentarz Troicki), najstarsza znajduje się w Tobolsku (obwód tiumeński). Polskie groby z przełomu XIX–XX wieku są na cmentarzach Minusińska, Bijska, Tiumenia, Kurgana, Iszymia, Talic, Krasnoufimska i Ufy.

Ostatni, piąty rozdział publikacji jest poświęcony wiejskim cmentarzom na Syberii Zachodniej i w Kraju Krasnojarskim. Opisane zostały w nim cmentarze wiejskie Kraju Krasnojarskiego oraz w obwodzie omskim w miejscowościach: Despotzinowka, Botwino, Mińsk-Dworiańskie oraz cmentarz wsi Hryniewicze. Autor podkreśla, że nekropolia wsi Despotzinowka w obwodzie omskim jest typowym polskim cmentarzem. Nadal zachowuje on typowo polski wygląd, chociaż większość mieszkańców wsi nie posługuje się już językiem polskim, a polskie zwyczaje religijne i ludowe zostały prawie zapomniane. Opisane są w książce również polskie cmentarze przy nieistniejących obecnie wsiach, jak np. cmentarze wsi Mińsk-Dworiańskie, Hryniewicze, Botwino (obwód omski), Połozowo (obwód tomski), Polski Wysielok (Kraj Krasnojarski) oraz na Uralu – wieś Oktiabrski, wieś Oszmianka (Republika Baszkortostan), Braiłowka (obwód orenburski).

Zaletą publikacji jest bogaty aneks i obszerna bibliografia, pozwalające na dotarcie do źródeł archiwalnych w językach polskim i rosyjskim, aktów normatywnych, pamiętników, monografii naukowych i popularnonaukowych oraz niezbędnych informacji.

Aneks książki zawiera oryginalne materiały – nekrologi, wiersze, inskrypcje na grobach polskich, wspomnienia, wykaz cmentarzy wojskowych w obwodzie orenburskim na południu Uralu. To również opisy miejsc pochówku i straceń (jak np. „Stara Jakucka Zastawa” w Irkucku, Miszycha na linii Kolei Zabajkalskiej – mogiła powstańców i krzyż).

Monografia autorstwa Sergiusza Leończyka *Cmentarze polskie na Uralu i Syberii* z pewnością zainteresuje historyków, etnologów, a także przedstawicieli diaspory polskiej. Jest ona formą rejestracji i dokumentacji miejsc, gdzie znajdują się mogiły Polaków zagranicą. Ponadto cmentarze polskie są namacalnym śladem dziedzictwa polskiego na Wschodzie, a same nekropolie i pogrzeby były zawsze swoistą manifestacją polskości i okazją do refleksji nad zesłańczą dolą.

Książkę S. Leończyka uznać należy za ważne dokonanie dokumentujące wielowiekową obecność Polaków na terenie Syberii i popularyzujące tę tematykę.

Artiom Czernyszew

Sergiusz Leończyk, *Cmentarze polskie na Uralu i Syberii*, Wydawnictwo APAJTE Éditions Paris, Paris 2018, ss. 106.